

KERTÉSZ ANDRÁS

Nyelvleírás és tudományelmélet: új problémák

Kivonat

A tanulmány célja, hogy felhívja a figyelmet azokra az új problémákra, amelyek a nyelvleírás tudományelméletének homlokterében állnak, és amelyek ismerete – a jelenlegi nemzetközi szakirodalom tanúsága szerint – szükséges feltétele a nyelvleírásnak. Kiindulópontként áttekinti a tudományelmélet szemléletváltását, mely motiválja a nyelvleírás diszciplínaszpecifikus tudományelméleteinek kidolgozását. A tanulmány központi része a következő problémakörökbe nyújt bepillantást: az adatok és az evidencia szerkezete és funkciója; az adattípusok integrációja; a konvergáló és divergáló evidencia; a legitimációs stratégiák; a grammatikák összehasonlítása. Problémafelvető jellege folytán nem fejt ki e problémák lehetséges megoldásait, ily módon meghagyva a megoldási lehetőségek közötti döntés szabadságát. Ugyanakkor tájékoztatásul és vitaalapként a lábjegyzetekben röviden utal a megoldási lehetőségek egyikére.

1. Bevezetés

A nyelvtudomány fő áramlatainak létrejöttét és változásait egyebek mellett jelentős mértékben tudományelméleti megfontolások is motiválták és tudományelméleti viták is alakították.¹ Ugyanakkor a nyelvtudomány és a tudományelmélet mindenkori viszonyának megítélése ambivalens.

Ugyanis a nyelvtudomány történetének fordulópontjait konstruktívan befolyásolta a természettudományos tudományképhez való alkalmazkodás igénye. Például nyelvészet és tudományelmélet viszonyának korai megnyilvánulása a történeti-összehasonlító nyelvészet azon törekvése volt, hogy a nyelvtudományt a kor természettudományának, mindenekelőtt a darwinizmussal fémjelzett biológiának a módszertanához igazítsa (pl. Tsiapera 1990). Közismerten erről tanúskodnak teoretikus terminusai, melyek biológiai metaforákként kerültek be a történeti-összehasonlító nyelvészetbe: 'Sprachfamilie', 'Sprachverwandtschaft', 'Wurzel', 'Flexion', 'Entwicklung', 'Tochtersprache' stb. A saussure-i fordulat mögött is részben tudományelméleti motiváció húzódott meg, mely az utóbbtól eltérően azonban nem valamely természettudományi diszciplína módszertanát kívánta a nyelvtudomány számára követendő mintaként javasolni, hanem – Simone (2004) szemléletes kifejezésével – 'Saussure álmát' próbálta megvalósítani: a nyelvtudomány önálló tudománymódszertanának kialakítását. Ugyanakkor Saussure tudományelméleti felfogását a Comte hatását tükröző pozitivisták háttérfeltevései is befolyásolták (Seuren 2017). A bloomfieldizmus és a neo-bloomfieldizmus módszertanát az analitikus tudományelméleten belül a természettudományos minta

¹ A terminusok mindegyikét – tehát köztük a 'nyelvtudomány', 'nyelvleírás', 'nyelvtan', 'elmélet', 'adat', 'evidencia' kifejezéseket is – preexplikatív értelemben használom. Explikációjuk a jelen írás számára nem releváns és a terjedelmi korlátok miatt nem is lehetséges. Azokat a kifejezéseket, amelyek esetében az adott kontextusban különösen fontos felhívni a figyelmet preexplikatív voltukra vagy tárgynyelvi használatukra, aposztrófok közé teszem. A jelen írásban említett terminusok részletes szakirodalmi elemzéséhez és precíz explikációjához l. Kertész-Rákosi (2012).

követésének szándékával a logikai pozitivizmus induktivizmusa határozta meg, míg a generatív nyelvészetét Chomsky (1957) tanúsága szerint az analitikus tudományelmélet deduktív-hipotetikus elmélet-képe (összevetésükhöz l. Bach 1962, Allan 2003, 2007). A minimalista program jelenlegi időszakában Lakatos (1970) 'tudományos kutatási programok'-ra vonatkozó felfogása a követendő minta (Boeckx 2006).

Ezt a folyamatot a szakirodalom szélsőséges módon értékeli. Az egyik szélsőség szerint a természettudományos metodológiához való igazodás 'a tudománnyá válás' progresszív eszköze (l. pl. Bloomfield 1935: 509; Chomsky 1957: 49 stb.). A másik szélsőség reprezentatív példája, hogy Jäger (1993a, b) – német nyelvterületen igen heves vitát kiváltva – a természettudományokat a nyelvtudomány leigázására törekvő 'agresszornak' tekinti, a természettudományos metodológiához való alkalmazkodás igényét pedig az 'agresszornak való behódolásként' minősíti. Jäger szerint a nyelvtudomány valódi tárgyát a társadalmi és történelmi környezetének komplex összefüggésrendszerében meghagyott ember kommunikációját vizsgáló hermeneutikai-funkcionalista hagyomány ragadhatja meg. Ezért az 'agresszornak' behódoló elméletek dogmatikus szcientizmusa, mely a hermeneutikai-funkcionalista hagyományhoz tartozó nyelvtudományt kiszorította, a nyelvtudomány hanyatlásához vezet.

A tudományelméletnek a nyelvtudományra gyakorolt hatása hullámzó volt, amennyiben egyes időszakokban némileg gyengült, más periódusokban erősödött. Jelenleg a nyelvtudomány történetének olyan ciklusában élünk, amelyet nagyon élénk tudományelméleti viták jellemeznek. Dominánsnak vélt grammatika-elméletek rendülnek meg az élesen felvetett, megoldatlan tudományelméleti problémák következtében, és nyilvánvalóvá válik a korábbiaktól különböző, új metodológiák kidolgozásának igénye. E viták alapvetően két forrásból táplálkoznak. Az egyik forrás a nyelvleírás jelenlegi állapota. Az utóbbi, mintegy két évtizedben a grammatikaelméletben, csakúgy, mint a – bármilyen keretben történő, bármely nyelvet érintő – nyelvleírás gyakorlatában a nemzetközi diskurzusban megfigyelhető folyamatok tanúsága szerint súlyos anomáliák sora lépett fel, melyek megingatni látszanak a tudományág alapjait. Másrészt a tudományelméletben, szintén a nemzetközi diskurzus szintjén, az utóbbi mintegy fél évszázadban markáns szemléletváltás játszódott le. A szemléletváltás lehetővé teszi olyan új tudományelméleti problémák tematizálását, amelyek korábban nem voltak felvethetők és amelyek közvetlenül kapcsolatba hozhatók a nyelvleírás egyre élesebben jelentkező, a tudományág alapjait érintő anomáliáival.

Noha e viták a jelenlegi nemzetközi szakirodalom homlokterében állnak, a hazai grammatikairás feltűnő tájékozatlanságot mutat. Szembetűnőek olyan hiányosságai, amelyek e mintegy két évtizednyi lemaradásból származnak.

A jelen tanulmány célja a problémafelvetés: a figyelem felhívása nyelvleírás és tudományelmélet viszonyának a jelenlegi nemzetközi szakirodalomban tárgyalt problémáira. A következő kérdésre kívánunk részlegesen választ adni:

(K) Melyek azok az új problémák, amelyek jelenleg a nyelvtudomány tudományelméletének homlokterében állnak, és amelyek ismerete szükséges feltétele lenne a hatékony nyelvleírásnak?

A jelen írás – korlátozott terjedelme miatt – nem vállalkozik a következőkre:

- Nem kívánja a hazai kutatások említett lemaradásának okait feltárni.
- Nem célja, hogy az említett hiányosságokat a magyarországi nyelvtudományban tételesen kimutassa.
- Nem fejt ki a felvetett problémák lehetséges megoldásait, ugyanakkor az érdeklődő olvasó tájékoztatására a lábjegyzetekben röviden utal a korábbi publikációkban már kifejtett javaslatainkra. Ezen eljárás célja egyfelől az, hogy a problémák nyitott voltának

hangsúlyozásával emelje ki azok jelentőségét, meghagyva az esetlegesen felmerülő megoldási lehetőségek közötti döntés szabadságát. Másfelől tájékoztatásul és vitaalapként kínálja fel a lábjegyzetekben a megoldási lehetőségek egyikeként – és hangsúlyozottan nem egyetlen, kizárólagos megoldásként – Kertész és Rákosi p-modelljét.

A tanulmány felépítése a következő:

A 2. szakasz áttekinti a tudományelmélet említett szemléletváltását, mely motiválja a nyelvleírás diszciplínaszpecifikus tudományelméleteinek kidolgozását. A 3–7. szakaszban felvetjük azokat a tudományelméleti problémákat, amelyek ismerete – a jelenlegi nemzetközi szakirodalom tanúsága szerint – szükséges feltétele a nyelvleírásnak. Végül a 8. szakaszban levonjuk a nyelvleírás és tudományelmélet viszonyának új szemléletét körvonalazó következtetést.

2. A tudományelmélet szemléletváltása²

A XX. századi tudományelmélet történetének első szakaszában – az 1920-as évektől – a központi probléma olyan általános kritériumok meghatározása volt, amelyek alapján elkülöníthetők az empirikus tudományos kijelentések a 'metafizikaiaktól'. Egyfelől a tudomány általános ismérveinek megállapításán volt a hangsúly, másfelől ezen ismérvekhez a tudományelmélet a legfejlettebbnek és legsikeresebbnek vélt tudományág, a fizika módszertanát általánosan követendő normának tekintve kívánt eljutni. Az ily módon kibontakozó analitikus tudományelmélet a XX. század közepére kialakította azon problémák listáját, amelyekre általános, a természettudományos elméletek mindegyikére érvényes megoldást keresett. A megoldandó problémák mindenekelőtt a következők voltak:

- a (természet)tudományos magyarázatok szerkezete
- a teoretikus terminusok szerkezete
- az elméletek igazolása
- az empirikus szignifikancia-kritérium meghatározása
- az elméletfejlődés
- a természeti törvények szerkezete
- az elméletek logikai szerkezete

Az analitikus tudományelmélet hatékonysága e problémák megoldásában rendkívül alacsony volt. Nem csupán azért, mert nem sikerült megalapozott, a magas szintű általánosítások igényének megfelelő, minden empirikusnak vélt tudományágra érvényes megoldásokat találni a felvetett problémákra. Hanem azért is, mert mély és széles szakadék tátongott a tudományos kutatás mindenkori gyakorlata és az általános tudományelméleti problémafelvetések, valamint a hozzájuk kapcsolódó háttérfeltevésésként elfogadott normarendszer között. Az általános tudományelmélet hasznát látványosan jellemzi a következő, immár szállóigévé vált hasonlat: „Azt a megjegyzést hallottam (noha forrását elfelejtettem), hogy a tudományelmélet körülbelül annyira hasznos a (természet)tudósok számára, mint az ornitológia a madarak számára” (Weinberg 1987: 433).

A XX. század utolsó harmadában azonban lényegesen megváltozott mind a tudományos megismerésről alkotott kép, mind a tudományelmélet – mint a tudományos megismerés sajátosságainak vizsgálatával foglalkozó tudomány – probléma-kanonja. A változás számos, itt a teljesség igényével nem tárgyalható eleme közül az egyik közismerten Kuhn (2000) hatása

² A 'tudományelmélet' terminust szisztematikusan kétértelműen használom. Egyrészt egy tudományágot jelöl, másrészt e tudományágon belül egyes metaelméleteket.

volt, mely megkérdőjelezte a tudományos megismerés racionalitásának korszakokon átívelő kritériumait és a tudományelméletet a tudománytörténethez kapcsolta.

A második, itt kiemelhető elem a tudomány pluralizmusának tudomásulvétele, azaz annak felismerése volt, hogy a tudományos megismerés egy adott korszakon belül sem egységes módszer, normák, célok alapján történik, hanem sokféleképpen. A tudománytörténet bármely szinkron metszetében igen eltérő módon lehet tudományt művelni (vö. pl. Dupré 1982; 1993; Hacking 1996; Ruphy 2017), mert a tudományos racionalitás normái, a 'tudományosság' ismérvei, a tudományt egyéb megismerési formáktól megkülönböztető kritériumok tudományos közösségektől függően változnak.³

Harmadik tényezőként nem csupán a tudomány sokféleségének elismerése következett be, hanem kialakult a tudomány**elmélet** pluralizmusa is. Eltérően a XX. század első felétől, melyet az analitikus tudományelmélet dominanciája jellemezett, jelenleg a tudományelmélet sem vonhatja ki magát a módszertani pluralizmus alól: alternatív, egymással olykor részleges átfedésben, olykor éles rivalizálásban álló irányzatok sokaságából áll. A tudományelmélet sokfélesége két síkon nyilvánul meg.

Egyrészt, a tudományos megismerés sokféleségének elismerése következtében fellépett az igény az általános tudományelmélet preferált problémakörének a kiegészítésére azon speciális problémákkal, amelyeket egyes tudományágak sajátosságai motiválnak. Következésképpen jelenleg olyan időszakban élünk, amelynek egyik fő vonása, hogy – az általános tudományelmélet jelentőségének csökkenése nélkül – fokozatosan kibontakoznak az egyes szaktudományok **diszciplínaszpecifikus tudományelméletei** (Kuhlmann 2017).

Másrészt, azon túlmenően, hogy az egyes diszciplínák kialakítják saját, másokétól eltérő tudományelméleti probléma-kanonjukat, az adott diszciplínához **több**, részben egymással rivalizáló speciális tudományelmélet tartozhat: létrejön az adott tudományág tudományelméleteinek pluralizmusa.⁴

Az a folyamat, amely az általános tudományelmélet és a diszciplínaszpecifikus tudományelméletek kettősségének jelenlegi fennállásához vezetett, nem érint minden tudományágot azonos mértékben. Vannak olyan diszciplínák, amelyek kiforrott szakmaspecifikus tudományelméleti problémafelvetésekkel, módszerekkel és megoldási stratégiákkal rendelkeznek (fizika, kémia, biológia). Vannak olyanok, amelyekben eklektikusan, belső ellenmondásoktól sem mentesen megy végbe a diszciplínaszpecifikus tudományelméletek kialakulása, etabliált probléma-kanon és tudománymetodológiai program nélkül (pl. számítógéptudomány, vö. Turner 2014). Vannak olyanok, amelyekben e folyamat még nem kezdődött el (pl. zenetudomány).⁵

Mi a nyelvtudomány tudományelméleteinek státusa e folyamatban?⁶ A választ az alábbi, már említett tényezők összevetése alapján kapjuk meg.

Először, a nyelvtudomány XIX. századi történetétől kezdve igény van nem csupán a nyelvészeti kutatómunkát kísérő utólagos metaelméleti reflexióra, hanem arra is, hogy az általános tudományelméleti minta befolyásolja a nyelvtudományi kutatómunka módszereit,

³ A tudomány határainak változásait magyar nyelven tekinti át Kutrovác et al. (2008).

⁴ Kertész (2004a, b) és Kertész et al. (eds.) (2019) szisztematikusan mutatja be a nyelvleírás tudományelméleteinek sokféleségét.

⁵ Az általános tudományelmélet és a diszciplínaszpecifikus tudományelméletek között bonyolult feedback mechanizmuson nyugvó kapcsolatrendszer áll fenn. Az általános tudományelmélet és számos tudományág diszciplínaszpecifikus tudományelméleteinek viszonyáról tanulságos áttekintést nyújt Lohse-Reydon (Hrsg.) (2017).

⁶ A tudományelméletben olyan egyéb, jelentős fordulatok is lejátszódtak az utóbbi évtizedekben, amelyeket itt nem említettünk: mindenekelőtt a „naturalista fordulat”, a „kognitív fordulat” és a „szociológiai fordulat”. Ez utóbbiakat, valamint nyelvészeti alkalmazásukat részletesen tárgyalja Kertész (2004a), (2004b).

célját és eredményeinek tartalmát.⁷

Másodszor, jelenleg a nemzetközi grammatikaelméleti szakirodalomban élénk viták folynak olyan problémákról, amelyeket immár nem általános tudományelméleti háttérfeltevések motiváltak, hanem amelyek a nyelvtudomány diszciplínaszpecifikus tudományelméletéhez tartoznak.

Végül: noha élesen vetődnek fel diszciplínaszpecifikus tudományelméleti kérdések, a vitákban említett különféle javaslatokon túl egyelőre nem kristályosodtak ki széles körben elfogadott megoldások.

Az új, nyitott problémák az alábbiak:

- Az adatok és az evidencia problémája a nyelvreírásban
- Adattípusok integrációja a nyelvreírásban
- Konvergáló és divergáló evidencia a nyelvreírásban
- Legitimációs stratégiák a nyelvreírásban
- Grammatikák összehasonlítása

A következő szakaszokban – a (K) kérdésre adandó válaszként – tömören felvetjük a nyelvreírás tudományelméletének e problémáit.

3. Az adat-/evidencia-probléma

Jelenleg a nyelvtudomány nemzetközi élvonalában éles hangú vita zajlik, melynek központi kérdése, hogy „mi számít adatnak és evidenciának a nyelvészetben” (Schütze 1996; Kepser-Reis (eds.) 2004; Penke-Rosenbach (eds.) 2007; Featherston-Winkler (eds.) 2009; Winkler-Featherston (eds.) 2009; Sternefeld (ed.) 2007; Stefanowitsch-Gries (eds.) 2007 etc.). Ez a nyelvtudományi alap kutatások egyik leglényegesebb problémája. Könnyű belátni ugyanis, hogy a nyelvtanok működőképességének megítélése jelentős mértékben azon múlik, hogy mi fogadható el a hipotéziseiket alátámasztó vagy cáfoló adattípusként, és mi nem. A vitában a válsághangulat jelei tapasztalhatók, mert egyes mértékadó vélemények szerint a grammatikaelmélet megrekedni látszik a nyelvészeti adatok tisztázatlan státusa miatt (Featherston 2007, 2009; Schlesewsky 2009; Schütze 1996; Haider 2009 stb.).

E válsághangulatot a 2000-es évek elején a nyelvészeti adatok standard nézetének egyre nyilvánvalóbbá váló hiányosságai motiválták (Kertész-Rákosi 2012). A standard nézet szerint elegendő egyetlen adattípus használata,⁸ és csupán azok a nyelvészeti elméletek tekinthetők empirikusnak, amelyek a megfelelő adattípust használják.⁹

(SN) A standard nézet:

- (a) Csupán egy bizonyos adattípus tekinthető relevánsnak és legitimnek. Például a generatív nyelvészet (Chomsky 1957) és a kognitív nyelvészet (pl. Langacker 1987, 2008 stb.) klasszikusainál az introspektív adatok; vagy a

⁷ E megfogalmazás arra utal, hogy az igény markánsan fellépett ugyan, azonban kérdéses, hogy a nyelvtudomány történetének a Bevezetésben említett stádiumai valóban követték-e az általános tudományelméleti háttérfeltevéseket. L. pl. Kertész-Rákosi (2012); Kertész (2017).

⁸ L. ehhez a szintaxis, a pragmatika és a kognitív nyelvészet területére való újabb tudomány-metodológiai reflexiókat, pl.: Schönefeld (ed.) (2011); Haug (ed.) (2014); Podesva-Sharma (ed.) (2013); Janda (ed.) (2013); Schütze-Sprouse (2013); Arppe et al. (2010); Kertész et al. (eds.) (2012); Kertész et al. (eds.) (2019) etc.

⁹ Jellemző példaként idézhetjük Jackendoff (1994: 48; kiemelés K.A.) kijelentését, aki szerint az introspekció “annyira **megbízható**, hogy – igen jó első megközelítésként – a nyelvészek hajlanak arra, hogy saját ítéleteikre hagyatkozzanak, csakúgy, mint kollégáikéra”. Ezzel szemben pl. Sampson (2007) és Sampson-Babarczy (2014) mind a mai napig a korpuszadatok kizárólagosságát hangsúlyozzák – mereven elutasítva az introspekcióból nyert grammatikalitási ítéleteket –, Haider (2009) pedig a kísérleti adatokét.

korpusznyelvészek egy része szerint kizárólag a korpuszadatok (l. pl. Sampson 2007; Sampson–Babarczy 2014).

- (b) Saját adatkezelési eljárását minden grammatika problémamentesnek ítéli.
- (c) E nézet szerint az adatok és a hipotézisek közötti kapcsolat abban az értelemben egyirányú, hogy az adatok alátámasztják a hipotéziseket, melyek azonban nem csatolnak vissza az adatok értékeléséhez.
- (d) Az evidencia közvetlenül ellenőrizhető adat, mely alkalmas a hipotézisek melletti vagy azokkal szembeni döntésre.

Ugyanakkor az utóbbi néhány évben egymástól nagyon eltérő nyelvészeti részterületeken ismerték fel azokat a problémákat, amelyek az **egyetlen** adatforrásból származó adatokra épülő hipotézisek bizonytalanságát jelzik. A nyelvészeti adatok standard nézetével szemben egyre inkább dominánssá válik egy új nézet, melynek fő felismerése, hogy megengedhető a különböző adatforrásokból származó nyelvészeti adatok **sokfélesége**. Az új nézet elutasítja a metodológiai monizmust, és elfogadja, hogy egyetlen típusba tartozó evidencia nem elégséges egy adott hipotézis igazolásához vagy cáfolatához.¹⁰

(ÚN) Az új nézet:

- (a) Megengedhető a nyelvészeti adatok sokfélesége.
- (b) Minden adattípus problematikus, és felveti szerkezetük, valamint funkciójuk tisztázásának szükségességét.
- (c) Az adatok és a grammatika közötti viszony nem lineáris, hanem ciklikus újraértékelési folyamatra épül.
- (d) Az evidenciaként kezelt adatok rendszerint nem támasztják alá vagy cáfolják egyértelmű módon az elmélet hipotéziseit. Egyrészt nem fogadhatók el teljes bizonyossággal, másrészt ellentmondásokat generálhatnak.

A vita megkérdőjelezte **minden** – mindenekelőtt az introspekcióból, korpuszokból és kísérletekből származó – adattípus megbízhatóságát és ennek következtében azoknak a grammatikai hipotéziseknek az elfogadhatóságát is, amelyek ezen adattípusok valamelyikét használják evidenciaként. A vita kimutatta, hogy tisztázatlan, mit értünk egyáltalán nyelvészeti adaton és evidencián: mind az adatok, mind az evidencia fallibilis, bizonytalan információk hordozói, és nem világos sem szerkezetük, sem funkciójuk. A nyelvleírás így az adat- és evidenciafogalom tisztázatlansága miatt bizonytalan empirikus alapokra épül. Ezért a megoldandó probléma a következő:¹¹

- (P1) Melyek a nyelvleírás egyes elméletei számára elfogadható adatok és evidencia
- (a) alaptípusai; és
 - (b) funkciói?

4. Adattípusok integrációja

Az adattípusok és -források sokféleségének elfogadásából kiindulva két irányba lehet tovább érvelni. Az egyik következmény az, hogy szabad választás van az adattípusok között, és az

¹⁰ A részletes szakirodalmi elemzéshez l. Kertész–Rákosi (2012).

¹¹ A p-modell – mint a nyelv tudomány egy lehetséges diszciplínaszpecifikus tudományelmélete – a nyelvészeti elméleteket plauzibilis érvelési folyamatoknak tekinti. Ezzel a hipotézissel összhangban tesz javaslatot a (P1) probléma megoldására is a nyelvészeti adat és evidencia fogalmának új meghatározásával. L. Kertész–Rákosi (2012).

adott elméleti keret lehetőségein belül kiválasztható a mindenkori vizsgálat célját leginkább szolgáló adattípus. Például a jelenlegi szintaktikai elméletek közül jónéhány nyitottnak tekintí saját módszertanát többféle adattípus befogadására (Kertész et al. eds. 2019). A másik: Ha az adatok sokfélesége megengedhető, akkor a hatékonyság javításának egyik eszköze a különböző módszerekkel nyert, különböző adatforrásokból származó, különböző adattípusok **integrációja** lehet.

A vita egyik nagyon fontos tanulsága az a felismerés, hogy egy adott kutatás egyetlen adattípus felhasználására való korlátozása sokkal inkább gátolja, semmint serkenti a nyelvéírás hatékonyságát. E felismerés jelentőségét jól illusztrálja, hogy az egyik vezető elméleti nyelvész, akinek egész eddigi életműve arra az előfeltevésre épült, hogy az introspektív adatok különösebb módszertani szabályok nélkül alkalmazhatók és a grammatika-írás szilárd alapját jelentik, az alábbi, ezzel ellentétes következtetésre jut: „Az elméleti nyelvészeknek el kell ismerniük, hogy az a gyakorlat, amely az utóbbi évtizedek úttörő szakaszában sikeresnek bizonyult, vagyis az introspekción és az informánsoktól kapott eklektikus visszajelzés, **elérkezett határaihoz.**” (Haider 2009: 97; kiemelés K.A.)

Ugyanakkor hiba lenne ebből a megállapításból azt a következtetést levonni, hogy az anyanyelvi beszélők intuíciónját mint adatforrást a jövőben teljesen ki kell zárni a nyelvészeti elméletalkotásból. Ugyanis ez egyrészt az utóbbi évtizedek kutatási eredményeinek elvetésével járna. Másrészt a nyelvészeti adatok szerkezetéről és funkciójáról folyó jelenlegi viták egy további tanulsága, hogy noha az introspekción bizonytalan és megbízhatatlan adatforrás, egyéb adatforrások – mindenekelőtt kísérletek és korpuszok – nem működőképesek az anyanyelvi intuíción legalább részleges felhasználása nélkül. Például a vizsgált szintaktikai szerkezetet, szemantikai, pragmatikai vagy nyelvtörténeti jelenséget stb. tartalmazó nyelvi információk megkeresése egy korpuszban, közülük a megbízhatónak minősíthető előfordulások meghatározása, vagy egy adott kísérletben stimulusként használt megnyilatkozások kiválasztása és elemzése egyaránt szükségessé teszi a nyelvész nyelvi intuíciónjának felhasználását (vö. pl. Pullum 2007). Az adatforrások mindegyikének megvannak a maguk hiányosságai, és az általuk szolgáltatott adatok megbízhatóságát befolyásoló tényezők nem kontrollálhatók kimerítő módon. Abból, hogy egyetlen adattípus kizárólagos alkalmazása „elérkezett határaihoz”, az adatforrások és adattípusok sokféleségének és egyenrangúságának elismerése mellett több adatforrásnak és -típusnak a kutatómunkába való minél szélesebb körű bevonása következik:

„Minden bizonnyal az a legfontosabb, hogy [...] minden adatmintát **egyenrangúként** kezeljünk és **bevonjunk** az értelmezésbe. Az a még mindig fellelhető felfogás, hogy vannak olyan módszerek, amelyek bizonyos nyelvi tartományokról többet engednek meg állítani, mint mások, vagy az a nézet, hogy vannak a nyelvi jelenségek vizsgálatát jobban vagy kevésbé jól szolgáló módszerek, a legnagyobb mértékben **káros és gátolja a tudományos haladást.** Csakis a módszerek **interakciója** és összekapcsolása lehet az ismeretek jövőbeni gyarapításának kulcsa, csakúgy, mint azon reményé, hogy rátalálunk **a nyelv adekvátabb modelljeire [...]**” (Schlesewsky 2009: 177; kiemelés K.A.).

Azonban hiába vetődik fel kíváncsalmként többféle adatforrás evidenciaként való felhasználásának a szükségessége, a szakirodalomban jelenleg nincs utalás arra, hogy milyen módon valósítható meg ez a kíváncsalm. Ez nem jelenti azt, hogy a kutatómunka gyakorlatában egyáltalán nem kerül sor az adattípusok- és források integrációjára. A jelenlegi nyelvéírásban az adattípusok spontán, reflektálatlan, naiv integrációjának két fő esete figyelhető meg.

Az egyik, hogy az adott kutatás belesodródik két vagy több adattípus felhasználásába és a feltárásukat szolgáló módszerek összekapcsolásába anélkül, hogy a kutatók felismernék, hogy nem tiszta módszert és tiszta adattípust alkalmaznak. Tipikus példa a kísérleti pragmatika,

melynek művelői hangoztatják ugyan az általuk alkalmazott kísérleti módszer felsőbbrendűségét (l. pl. Noveck–Sperber 2007; Noveck 2018 stb.), miközben a valódi kísérletbe reflektálatlanul beépülnek gondolat-kísérleti és introspektív adatok.

A másik eset a korpusz vagy introspektív adatokra épülő tételek kísérleti 'ellenőrzése'. A generatív nyelvészek egy része immár az introspektív adatok alapján felállított hipotézisek korpusznyelvészeti és kísérleti nyelvészeti 'ellenőrzésére' törekszik (pl. Haider 2009); a kognitív nyelvészetben belül kialakult a kognitív korpusznyelvészet (vö. pl. Arppe et al. 2010, Stefanowitsch–Gries (eds.) 2006), és – például a metaforakutatásban – kezd rutinná válni az introspektív adatokból nyert feltevések kísérleti 'tesztelése' (pl. Gibbs et al. 2004; Gibbs 2017); a pragmatikában a gondolat-kísérleti adatok valódi kísérletekkel való 'ellenőrzése' került a középpontba (l. pl. Noveck–Sperber (eds.) 2004; Meibauer–Steinbach (eds.) 2011; Noveck 2018, Jucker et al. (eds.) 2018: 219–334), és erőteljesen fejlődésnek indult a pragmatikai korpusznyelvészet is (Jucker et al. (eds.) 2018: 455–644). Valójában azonban nem 'ellenőrzés', 'tesztelés' történik, hanem az introspektív vagy korpuszadatok és a kísérleti adatok egymásra vonatkoztatása és az ebből származó következtetések levonása, mivel – eltérően az analitikus tudományelmélet állításától (Popper 1935) – 'experimentum crucis', legalábbis a nyelvészetben, nincs (Rákosi 2017, 2018).

E két mód gyakran ötvöződik: a kutató nincs tisztában azzal, hogy a kiválasztott és propagált adattípust felhasználó módszerén belül egyéb módszereket és adattípusokat is felhasznál, miközben úgy véli, hogy 'teszteli' egy másik adattípust felhasználó módszer eredményeit.

Jelenleg tehát a nyelvreírás (egyre szembeűnőbben erodáló) tudománymetodológiája eleve nem terjed ki az adattípusok integrációjának lehetőségeit és mikéntjét meghatározó releváns összefüggések szisztematikus feltárására és kiaknázására: "Pillanatnyilag az adattípusok és módszerek **túlkínálatával** rendelkezünk, miközben még mindig nem ismerjük a közöttük fennálló **kapcsolatokat**" (Arppe 2010a: 4; kiemelés K.A.). Következésképpen a nyitott probléma:¹²

(P2) Melyek az adattípusok integrációjának heurisztikái a nyelvreírásban?

(P2) többek között a következő részproblémákra bontható:

(P2)_a Milyen kapcsolat áll fenn az adatforrások megbízhatóságát befolyásoló tényezők és az adatok elfogadhatósága között?

(P2)_b Milyen viszony áll fenn a különböző forrásokból származó, nem tökéletesen megbízható adatok és az elmélet egy adott hipotézise között?

(P2)_c Mely esetekben tolerálhatók az eltérő adatforrások alkalmazásából eredő ellentmondások és mely esetekben nem?

(P2)_d Melyek azok az érvelési stratégiák, amelyek alkalmazásával meghozhatók az eltérő adatforrásokból származó adatokkal alátámasztott, alternatív hipotézisek közötti döntések?

¹² (P2) lehetséges megoldását Kertész–Rákosi (2012) és Kertész–Rákosi (eds.) (2014) számos esettanulmányban mutatja be. A megoldás alap gondolata, hogy a nyelvészeti elméletalkotás plauzibilis érvelési folyamatában az ismeretek folyamatos, ciklikus, prizmatikus és visszamenőleges újraértékelése adja meg a (P2)-ben keresett heurisztikákat. A p-modell segítségével egyebek mellett

- reprezentálható az adatforrások megbízhatóságát befolyásoló tényezők és az adatok elfogadhatósága közötti kapcsolat;
- leírható a különböző forrásokból származó, nem tökéletesen megbízható adatok és az elmélet hipotézisei közötti viszony;
- feltárható azok az érvelési stratégiák, amelyek alapján a később bevont adatforrások fényében újraértékelhetők a korábbi döntések.

- (P2)_e Milyen érvelési stratégiák alapján értékelhetők újra korábbi döntések később bevont adatforrások fényében?
- (P2)_f Milyen hatása van az adatforrások és -típusok differenciálásának az elméleti apparátusra?
- (P2)_g Egy bizonyos adattípusra fókuszáló domináns módszeren belül milyen egyéb adattípusok látens felhasználására kerül sor és azok milyen módon és milyen mértékben torzítják vagy javítják a végeredményt?

5. Divergáló evidencia

Az adattípusok integrációja alapvetően két folyamatot foglal magában: az egyik a 'konvergáló', a másik a 'divergáló' evidenciával függ össze. Konvergáló evidenciáról akkor beszélünk, ha több, egymástól független adatforrásból származó adathalmaz ugyanazt a hipotézist támasztja alá. A divergáló evidencia fogalma az ellenkező irányú folyamatra utal: arra, ha az egyik adatforrásból származó adatok egy bizonyos hipotézis mellett szólnak, míg egy másik adatforrás adatai e hipotézis negációját támasztják alá. A grammatikáknak képeseknek kellene lenniük arra, hogy a nyelvelírás mindenkor feladatainak hatékony végrehajtását szolgáló módon kezeljék a nyelvészeti adatok integrációjának két módját, a konvergáló és a divergáló evidenciát.

A 'converging evidence' kulcsfogalommá vált, és jelentős mértékben inspirálja a nyelvelírás metodológiáját (l. pl. Schönefeld (ed.) 2011; Kertész et al. (eds.) 2012; Arppe 2010a). Ugyanakkor teljes mértékben megoldatlan a 'diverging evidence' problémája:

- (P3) Melyek az evidencia divergenciájának kezelésére alkalmazható heurisztikák a nyelvelírásban?

Feltevésünk az, hogy az adattípusok integrációjának **alapesete valójában nem különböző evidenciatípusok konvergenciája, hanem divergenciája**. A konvergencia csupán olyan speciális eset, amely viszonylag ritkán lép fel a kutatás kezdeti szakaszában. Ez az állításunk alapvetően megváltoztatja a jelenlegi 'state of the art' problémafelvetésének súlypontozását, és a kutatás új irányát jelöli ki. Ennek fényében (P3) egy sor, mindeddig megoldatlan részproblémára bontható, melyeket az alábbiakban körvonalazunk.

Mindenekelőtt vessünk egy pillantást a divergáló evidencia fellépésének okaira. Az egyik ok az lehet, hogy egyes evidenciatípusok egymással való kompatibilitása eleve nem garantált. Két esetet különböztethetünk meg:

Az első eset az, ha különböző adattípusok csupán látszólag támasztják alá ugyanazt a hipotézist és csupán látszólag szolgáltatnak konvergáló evidenciát mellette. Például tegyük fel, hogy egy X nyelvi szerkezet valamely Y tulajdonságát vizsgáljuk különböző adatforrások alapján. A következő adatokat kaphatjuk a Z hipotézist látszólag alátámasztó evidenciákként:

- írott korpusz alapján X előfordulásának gyakorisága bizonyos kontextusok Q halmazában;
- kérdőíves vizsgálat alapján X elfogadhatóságának fokozatai;
- X előfordulásait tartalmazó mondatok olvasási idejének mérési eredményei;
- 'eye-tracking' mérési eredmények;
- stb.

Ekkor valójában nem egy konstans X szerkezet Y tulajdonságát vizsgáljuk, hanem különböző Y_1, Y_2, Y_3 stb. tulajdonságokat, és a kapott adatok nem a Z hipotézist támasztják alá, hanem különböző Z_1, Z_2, Z_3 stb. hipotéziseket. A probléma tehát az, hogy hogyan írható le a Z és a Z_1 ,

Z_2 , Z_3 hipotézisek közötti viszony, és dönthető el, hogy a különböző adattípusokba tartozó adatok konvergáló vagy divergáló evidenciát szolgáltatnak-e Z mellett.

A második eset akkor lép fel, ha egyfelől az adatok egységes felhasználásának egyik feltétele az, hogy koherens fogalomrendszer, módszertan, elméleti háttérfeltevések keretében legyenek feltárhatók és leírhatók; másfelől viszont ez a feltétel különböző módszerek, elméleti háttér és alapfogalmak esetében nem teljesíthető automatikusan.

Tehát a részprobléma:

- (P3)_a Milyen metaelméleti eljárással
- (a) azonosíthatók a különböző adattípusok használatához kapcsolódó eltérő módszertani és elméleti háttérfeltevések,
 - (b) oldhatók fel az alkalmazott elméleti keretek egyes elemei közötti inkonzisztenciák, és
 - (c) vonatkoztathatók egymásra a vizsgálati eredmények?

Abból, hogy a divergáló evidencia egymásnak ellentmondó hipotéziseket támaszt alá, (P3) további részproblémái származnak.

Először, az adatok gyakran két, egymásnak ellentmondó hipotézist támasztanak alá úgy, hogy azok két **különböző kontextusban**, különböző feltételek közepette állnak fenn, és mind ily módon történő elválasztásuk, mind pedig mindkettőjük megtartása jól motivált. Ekkor a két hipotézis valamelyikének elvetése információvesztéssel járna, amit az elmélet nem vállalhat fel. Ezt az esetet 'permanens parakonzisztenciának' hívjuk. A permanens parakonzisztenciára szemléletes példa az episztemológiai tolerancia elve a generatív szintaxisban, mely szerint az „ellenpéldákat és megmagyarázatlan jelenségeket gondosan rögzíteni kell, de gyakran racionális félretenni őket későbbi kutatások számára, amennyiben olyan elvek forognak kockán, amelyek rendelkeznek bizonyos mértékű magyarázó erővel” (Chomsky 1980: 2). A részprobléma tehát:

- (P3)_b Milyen heurisztikával kezelhető a divergáló evidencia következtében fellépő permanens parakonzisztencia a nyelvéírásban?

Másodszor, előfordulhat, hogy az adatok **egyazon kontextusban** egymásnak ellentmondó hipotéziseket támasztanak alá. Ekkor az elmélet klasszikus logikai értelemben inkonzisztenssé válhat, ha az érvelés során mindkét hipotézis egyidejűleg szerepel következtetések premisszájaként. A logikai káosz ebben az esetben úgy előzhető meg, ha a két tételt megtartjuk ugyan, de ad hoc módon – azaz a grammatikai elmélet hosszú távú céljai és módszertana által nem motiválhatóan – elválasztjuk, és csupán az egyiket használjuk egy-egy következtetés premisszájaként. Ez az 'ideiglenes parakonzisztencia' esete, melynek mechanizmusai a szakirodalomban feltáratlanok. Mivel a klasszikus kétértékű logika értelmében vett inkonzisztencia semmiképpen sem tolerálható, a részprobléma a következő:

- (P3)_c Milyen heurisztikával kezelhető a divergáló evidencia következtében fellépő *ad hoc* parakonzisztencia egy adott elméletben?

A harmadik elvi lehetőség a divergáló evidencia kezelésére a két, egymásnak ellentmondó hipotézis egyikének feladása, ami helyreállítja a konzisztenciát egy adott elméleten belül. Ez azonban információvesztéssel jár. A részprobléma:

- (P3)_d Mikor vállalható az információvesztés, és milyen heurisztika vezérli a két hipotézis egyikének feladását?

Negyedszer, bonyolult konstellációt kapunk akkor, ha egy kutatás kettőnél több adatforrással dolgozik, és a velük alátámasztott hipotézisek közötti viszony nem redukálható közvetlenül két állítás konfliktusára. Minél több evidenciátípust használunk, annál több lehet az ellentmondás is. A részprobléma:

(P3)_e Milyen módon kezelhető egy grammatikában az ellentmondásos kijelentéspárok sokasága?

Példaként említjük, hogy Arppe (2010b) és Hilpert (2010) egyaránt Tily et al. (2009) metaelméleti vizsgálata alapján von le ellentétes következtetéseket: előbbi az elfogadhatósági ítéletek relevanciájára, utóbbi pedig azok kiiktathatóságára következtet. E példa szemlélteti, hogy felvetődik a következő részprobléma is:¹³

(P3)_f Milyen módon súlyozhatók az egymással integrálandó, de egy adott kutatás kontextusában eltérő jelentőségű, és ebben az értelemben divergáló evidenciák, melyik az, amely adott körülmények között egy másikat felülbírálnak?

6. Legitimációs stratégiák

A nyelvtudomány jelenlegi plurális állapotában, melyre nem csupán a nyelvészeti elméletek sokfélesége, hanem antagonizmusa is jellemző, olyan argumentációs eszközök alkalmazása figyelhető meg, amelyek feladata, hogy legitimálják a mindenkori szerző saját nyelvтанát a riválisokkal szemben. Ilyen eszközök például:

- Elterjedt legitimációs stratégia az adott grammatikaelmélet állítólagos tudománytörténeti előzményeinek feltárása és ennek révén az értékesnek, progresszívnek, jelentősnek minősített előzmény analógiájára a saját elmélet értékes, progresszív, jelentős voltának a kiemelése. Ezt a stratégiát Whig-történetírásnak szokás nevezni, melynek lényege, hogy a múlt értelmezése a jelen dicsőítését szolgálja.¹⁴ Például Chomsky (1966) azon törekvése, hogy a generatív nyelvészet szemléletét a Port Royalra és Wilhelm von Humboldtra hivatkozva legitimálja és ezáltal annak a riválisokkal szembeni magasabbrendűségét kommunikálja, a Whig-történetírás látványos megnyilvánulása.
- A grammatikaelmélet a természettudományokban sikeresnek minősített metodológiai elveket vetíti rá saját eljárására. Ily módon a természettudományoktól átvett elvvel asszociált érték az adott nyelvészeti elmélet tulajdonságaként jelenik meg. Példa: a 'Galilei-féle nyelvtudomány' szlogenje a kormányzás és kötés elméletében, valamint a minimalista nyelvtanban (pl. Chomsky 1980, 2002).
- Egy további rendkívül szembetűnő példa a legitimációs törekvésekre a 'tudományos forradalmakra' és a 'paradigmákra' való hivatkozás, l. pl. a 'Chomsky forradalma' vagy 'a saussure-i paradigma' fogalmát (elemzésükhöz l. Kertész 2017; Kertész et al. 2006). Kuhnnek a tudományfejlődésre vonatkozó nézetei nem csupán a tudománytörténet-írást termékenyítették meg, hanem egyes tudományágak célkitűzéseit is befolyásolták. A társadalomtudományok egy részében, és közöttük a nyelvtudományban is, látványosan

¹³ (P3)_a-(P3)_f részben a parakonzisztens logikák valamelyikével kezelhető, részben a plauzibilis érvelés p-modelljével, mely túllép a parakonzisztens logikák korlátain. E problémakört részletes esettanulmányokban tárgyalja Kertész (2004a), (2012); Kertész-Rákosi (2012), (2013).

¹⁴ E kifejezést Butterfield (1931) vezette be a történelemtudományba. Kertész (2017) elemzi használatát a nyelvtudomány-történet írásban.

merült fel az igény a diszciplína 'tudományos' voltának igazolására annak hangoztatásával, hogy voltak 'tudományos forradalmi' és vannak 'paradigmái'. Ilyen típusú metatudományos feltevéseknek a tárgy tudományos érvelésben való felhasználása a nyelvtudományban is legitimációs érveléshez vezetett. Például Lakoff (1989: 966) megállapítja, hogy Kuhn felfogását lelkesen fogadták a társadalomtudományok, melyek a „klubtagság lakmusz-tesztjének” tekintették. Mivel az adott nyelvészeti elmélet 'paradigmát' képvisel, legitim, tudományos és értékes.

- Gyakori az analitikus tudományelméletből kölcsönzött, de csupán retorikai eszközként szolgáló, a tényleges kutatási gyakorlattal össze nem függő tudományelméleti terminológia használata (pl. 'falszifikáció', 'független evidencia' stb.).
- Egyes elméletek hangsúlyozzák, hogy valamely tulajdonságuk megfelel a természettudományok módszertanát tükröző tudományelméleti rendszerek egyikének. Így pl. Boeckx (2006) a Lakatos-féle tudományos kutatási programok analógiájára hivatkozva legitimálja a minimalista program kiforratlanságát és preteoretikus voltát.
- További eszköz az, hogy az adott grammatikai elmélet egy adott időszakban éppen progresszívnek tartott diszciplínához tartozik: a nyelvészet mint pszichológia, biológia, kognitív tudomány, szemiotika stb.

E legitimációs törekvések veszélyesek. Veszélyesek egyrészt azért, mert interferálhatnak az empirikus kutatással és az elméleti érveléssel. Másrészt azért, mert 'érvelési hibákhoz' vezetnek, melyek látszólag meggyőző, valójában azonban hibás következtetések levonásához vezetnek a nyelvészeti elméletek egymáshoz való viszonyáról.¹⁵

A fenti példákkal illusztrált legitimációs stratégia az alábbi általános következtetési sémaként rekonstruálható:

Premisszák

- (a) Ha az X grammatika ugyanazon historiográfiai vagy tudományelméleti eszközökkel jellemezhető, amelyek a sikeres természettudományos elméletekre alkalmazhatók és ezen természettudományos elméletek a jelenleg elérhető legmagasabb tudományos nívót képviselik, akkor X ugyanazon a tudományos nívón van és riválisaival szemben legitimálható.
- (b) Az X grammatika ugyanazon historiográfiai vagy tudományelméleti eszközökkel jellemezhető, amelyek a sikeres természettudományos elméletekre alkalmazhatók és ezen természettudományos elméletek a jelenleg elérhető legmagasabb tudományos nívót képviselik.

Konklúzió

- (c) X ugyanazon a tudományos nívón van, mint a sikeres természettudományos elméletek és riválisaival szemben legitimálható.

A fenti sémát követő, a nyelvleírásban előszeretettel alkalmazott legitimációs érvelés ördögi körbe torkollik.

Egyfelől ugyanis a mindenkori tudományelméleti vagy tudománytörténeti eszközt eleve azzal a **szándékkal** alkalmazza az adott nyelvészeti elmélet szószólója, hogy ezen elmélet tételeit, módszerét, célitűzését, teoretikus terminusait legitimálja. Ily módon ezen eszközök **valóban** legitimálni is fogják a legitimálni szándékozott elméletet és olyannak láttatják, amilyenek követői láttatni akarják.

Másfelől pedig ez a stratégia az alkalmazott tudományelméleti vagy historiográfiai **eszköz legitimációját is** szolgálja: mivel az eszköz sikerrel támasztja alá azon nyelvészeti elmélet tételeit, módszerét, kategóriáit, amelynek a legitimálása érdekében alkalmazták, olyan adekvát eszköznek tekintendő, amely alkalmas a nyelvészeti elméletek sajátosságainak

¹⁵ Az 'érvelési hibák' ('fallacies') szerkezetéhez ebben a kontextusban l. Kertész (2019).

megragadására.

Jól tudjuk, hogy a körben forgó érvelés – az ellentmondásosság mellett – a tudományos elméletalkotás során elkövethető legsúlyosabb hibák egyike. A legitimációs stratégiák alkalmazása csakúgy, mint a mögöttük meghúzódó kirekesztő szemléletmód, a jelenlegi nyelvleírás **egyik legkártékonyabb**, ugyanakkor leggyakrabban fellépő sajátossága. Ezért – tekintettel a bemutatott legitimációs érvelés széleskörű elterjedtségére is – a nyelvtudomány diszciplínaszpecifikus tudományelméleteinek egy fontos, megoldandó problémája a következő:¹⁶

- (P4) Milyen módon kerülhetők el a legitimációs stratégiák alkalmazásából származó érvelési hibák a nyelvleírásban?

7. Nyelvtanok összehasonlítása

A nyelvleírás pluralizmusából adódóan a nyelvész döntéskényszerben van, mivel a gazdag kínálatból ki kell választania az alkalmazandó grammatikai elméletet. A nyelvleírás jelenlegi gyakorlatában az elméleti keretek közti döntés általában esetleges és személyes szempontok, a közösség, a hagyomány hatására születik meg. Azonban az esetlegesség elkerülésének érdekében a nyelvtanok közötti döntés meghozatalának szükséges feltétele lenne összehasonlításuk (Moravcsik 2019). Az összehasonlítások elvégzésének viszont előfeltétele a következő probléma megoldása:¹⁷

- (P5) Milyen kritériumok alapján hasonlíthatók össze a nyelvtanok?

(P5) egy sor részproblémára tagolható. Az egyes nyelvtanok **adatforrásainak** összehasonlítása a következő részproblémákat veti fel:

- (P5)_a Melyik adatforrás vezet megalapozottabbnak látszó hipotézisekhez?
(P5)_b Mely adatforrások kombinálhatók mely adatforrásokkal?
(P5)_c Egyes adatforrások alkalmasabbak-e bizonyos típusú nyelvi szerkezetek leírására, mint mások?
(P5)_d A kísérleti és a korpuszadatok felülírhatják-e az introspektív adatforrások által alátámasztott hipotéziseket?
(P5)_e Milyen új típusú problémákat vetnek fel egyes adattípus-kombinációk?

A nyelvtanok **céljainak** összehasonlítása elvezethet a következő részproblémák lehetséges megoldásaihoz:

- (P5)_f Különböző grammatikai elméleteknek lehetnek azonos vagy hasonló céljaik, melyeket különböző módszerekkel érhetnek el. Az eltérő módszerek egymással ütköző eredményekhez vezetnek-e és elmélyítik-e az elméletek közötti rivalizálást, vagy pedig az azonos célok eléréséhez különböző módszerek alkalmazásával jutnak el?
(P5)_g Ha két összehasonlítandó elmélet céljai különböznek, akkor felismeréseik kiegészítik-e egymást, vagy inkompatibilisek? Ha kiegészítik egymást, integrálhatók-e egy átfogó, komplex elméletbe?
(P5)_h Az összehasonlított elméletek közül melyik az, amelynek a célkitűzése differenciálható, tágítható, kiterjeszhető új vizsgálati feladatokra, vagy ha a

¹⁶ Kertész (2019) tárgyalja e problémát és tesz megoldási javaslatot. A körben forgó érvelés kezeléséhez a p-modellben l. Kertész–Rákosi (2009); Kertész (2019).

¹⁷(P5) szisztematikus megoldási kísérlete Kertész et al. (eds.) (2019) egy a szintaktikai elméletek összehasonlítását szolgáló kritériumrendszer kidolgozásával és alkalmazásával.

- másiké is, akkor melyek e tekintetben a különbségek?
- (P5)_i Melyek azok a célok, amelyek általánosabbak másoknál, van-e a célkitűzések között hierarchia, vagy ellenkezőleg: minden cél azonos értékű és minőségű, csak éppen eltérő?

Az elméletek **módszereinek** összehasonlításából származó részproblémák:

- (P5)_k Két grammatikai elmélet látszólag eltérő módszerei valóban különböző eredményekhez vezetnek-e, vagy a módszerek közötti eltérés látszólagos, és mindössze egymás nyelvére lefordítható notációs variánsokról van-e szó?
- (P5)_l Valóban notációs variánsok-e azok, amelyek annak látszanak, vagy behatóbb elemzés kimutathatja, hogy egymással össze nem egyeztethető eredményekre vezetnek?

Különböző elméletek különböző **értékelési** szempontokat alkalmazhatnak:

- (P5)_m Melyek az elfogadott értékelési elvek: az egyszerűség elve; a matematikai eszközök alkalmazása vagy ellenkezőleg, azok elutasítása; a parakonzisztencia tolerálása vagy kizárása; a precíz fogalomexplicációk vagy a prototipikus fogalommeghatározások; stb?
- (P5)_n Ezen értékelési szempontok milyen módon függnek össze, melyek zárják ki egymást, melyek kombinálhatók és összekapcsolásuk milyen következményekkel jár az elmélet eszközeinek működésére nézve? Hogyan függnek össze a célokkal, az eszközökkel és az adatforrásokkal?

8. Összefoglalás

A (P1)-(P5) problémák körvonalazásával provizórikus választ adtunk a (K) kérdésre.

A problémák kibontása során bemutatott gondolatmenet a nyelvreírás új szemléletét körvonalazza:

Először – a nyelvreírás irányából közelítve a tudományelmélethez – **tudományelméletileg reflektált** tárgy tudományos kutatáshoz vezet.

Másodszor – a tudományelmélet irányából közeledve a nyelvreíráshoz – azt kapjuk, hogy a nyelvreírás diszciplínaszpecifikus tudományelméletei a **nyelvreírás** hatékonyságának javítását szolgálják: e tudományelméleteknek a nyelvreírás problémamegoldó tevékenységének komponenseit kell alkotniuk.

Következésképpen a nyelvreírás diszciplínaszpecifikus tudományelméleteinek alapvető célja **ugyanaz**, mint a tárgy tudományos kutatásé: a (mindenkori meghatározás szerinti) 'nyelv' (az adott elméleti keret normáinak megfelelő) minél pontosabb 'leírása'. Ugyanakkor a tudományelméletek e célt a tárgy tudományos kutatásnál magasabb absztrakciós szinten és kevésbé technikai jelleggel, a tárgy tudományos elemzésekén túlmutató ismeretelméleti, nyelvfilozófiai, metatudományos reflexiót igénylő tényezők mérlegelésével kívánják megközelíteni.

E perspektíva részleteinek tisztázása, lehetőségeinek kiaknázása és szisztematikus alkalmazása a jelenlegi nyelvreírás egyik legfontosabb feladata.

Irodalom

Allan, Keith 2003. Linguistic metatheory. *Language Sciences* 25: 533–560.

Allan, Keith 2007. *The Western classical tradition in linguistics*. London: Equinox.

Arppe, Antti 2010a. The case for converging evidence. In: Arppe et al., 3–6.

Arppe, Antti 2010b. Meta-linguistic tasks are a form of language use. In: Arppe et al., 18–19.

- Arppe, Antti – Gaëtanelle, Gilquin – Glynn, Dylan – Hilpert, Martin – Zeschel, Arne 2010. Cognitive corpus linguistics: five points of debate on current theory and methodology. *Corpora* 5: 1–27.
- Bach, Emmon 1965. Structural linguistics and the philosophy of science. *Diogenes* 51: 111–128.
- Bloomfield, Leonard 1935. *Language*. London: Allen & Unwin.
- Boeckx, Cedric 2006. *Linguistic minimalism. Origins, concepts, methods, and aims*. Oxford: Oxford University Press.
- Butterfield, Herbert 1931. *The Whig interpretation of history*. London: Bell.
- Chomsky, Noam 1957. *Syntactic structures*. Den Haag: Mouton.
- Chomsky, Noam 1966. *Cartesian linguistics. A chapter in the history of rationalist thought*. New York, London: Harper & Row.
- Chomsky, Noam 1980. On binding. *Linguistic Inquiry* 11: 1–46.
- Chomsky, Noam 2002. *On nature and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dupré, John 1982. The disunity of science. *Mind* 92: 321–346.
- Dupré, John 1993. *The disorder of things. Metaphysical foundations of the disunity of science*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Featherston, Sam 2007. Data in generative grammar: The stick and the carrot. *Theoretical Linguistics* 33: 269–318.
- Featherston, Sam 2009. A scale for measuring well-formedness: Why syntax needs boiling and freezing points. In: Featherston–Winkler (eds.) 2009. 47–73.
- Featherston, Sam – Winkler, Susanne (eds.) 2009. *The fruits of empirical linguistics. Vol. 1: Process*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Gibbs, Raymond W. Jr. 2017. *Metaphor wars. Conceptual metaphors in human life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbs, Raymond W. Jr. – Lenz Costa Lima, Paula – Francoso, Edson 2004. Metaphor is grounded in embodied experience. *Journal of Pragmatics* 36: 1189–1210.
- Hacking, Ian 1996. The disunities of the sciences. In: Galison, Peter – Stump, David J. (eds): *The disunity of science: Boundaries, contexts, and power*. Stanford: Stanford University Press. 37–74.
- Haider, Huber 2009. The thin line between facts and fiction. In: Featherston–Winkler (eds.), 75–102.
- Hilpert, Martin 2010. Meta-linguistic tasks and their problems. In: Arppe et al. 2010. 15–19.
- Haug, Matthew C. (ed.) 2014. *The armchair or the laboratory?* London, New York: Routledge.
- Jackendoff, Ray 1994. *Patterns in the mind*. New York: Harper.
- Jäger, Ludwig 1993a. “Language, what ever that may be.” Die Geschichte der Sprachwissenschaft als Erosionsgeschichte ihres Gegenstandes. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 12: 77–106.
- Jäger, Ludwig 1993b. “Chomsky’s problem”. Eine Antwort auf Bierwisch, Grewendorf und Habel. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 12: 235–60.
- Janda, Laura A. (ed.) 2013. *Cognitive linguistics: The quantitative turn*. Berlin, Boston: de Gruyter.
- Jucker, Andreas H. – Schneider, Klaus P. – Bublitz, Wolfram 2018. *Methods in pragmatics*. Berlin, Boston: de Gruyter Mouton.
- Kepser, Stephan – Reis, Marga (eds.) 2005. *Linguistic evidence. Empirical, theoretical and computational perspectives*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Kertész, András 2004a. *Philosophie der Linguistik. Studien zur naturalisierten Wissenschaftstheorie*. Tübingen: Narr.
- Kertész, András 2004b. *Cognitive semantics and scientific knowledge: Case studies in the cognitive science of science*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.

- Kertész, András 2012. The ‘Galilean style in science’ and the inconsistency of linguistic theorising. *Foundations of Science* 17: 91–108.
- Kertész, András 2017. *The historiography of generative linguistics*. Tübingen: Narr Francke Attempto.
- Kertész, András 2019. Fallacies in the historiography of generative linguistics. *Foundations of Science*. *Foundations of Science* 24: 775–801.
- Kertész, András – Rákosi, Csilla 2009. Cyclic vs. Circular Argumentation in the Conceptual Metaphor Theory. *Cognitive Linguistics* 20: 703–732.
- Kertész, András – Rákosi, Csilla 2012. *Data and evidence in linguistics: A plausible argumentation model*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kertész, András – Rákosi, Csilla 2013. Paraconsistency and plausible argumentation in generative grammar: A case study. *Journal of Language, Logic and Information* 22: 195–230.
- Kertész András – Rákosi Csilla – Bódog Alexa 2006. A saussure-i strukturalizmus tudománytörténeti rekonstrukciójáról. *Magyar Nyelv* CII: 430–442.
- Kertész, András – Rákosi, Csilla (eds.) 2014. *The evidential basis of linguistic argumentation*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Kertész, András – Schwarz-Friesel, Monika – Consten, Manfred (eds.) 2012. *Converging data sources in cognitive linguistics*. *Language Sciences* 34, No. 6. Special Issue.
- Kertész, András – Moravcsik, Edith – Rákosi, Csilla (eds.) 2019. *Current Approaches to Syntax: A Comparative Handbook*. Berlin, Boston: de Gruyter.
- Kuhlmann, Meinhard 2017. Allgemeine Wissenschaftsphilosophie und die Philosophien der Einzelwissenschaften. In: Lohse–Reydon (eds.) 2017. 17–50.
- Kuhn, Thomas S. 2000 [1970]. *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Gondolat [*The structure of scientific revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press].
- Kutrovác Gábor – Láng Benedek – Zemplén Gábor 2008. *A tudomány határai*. Budapest: Typotex.
- Lakatos, Imre 1970. Falsification and the methodology of scientific research programmes. In: Lakatos, Imre – Musgrave, Alan (eds.): *Criticism and the growth of knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press. 91–195.
- Lakoff, Robin 1989. The way we were; or; the real truth about generative semantics: A memoir. *Journal of Pragmatics* 13: 939–88.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol 1. Theoretical prerequisites*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lohse, Simon – Reydon, Thomas (Hrsg.) 2017. *Grundriss Wissenschaftsphilosophie. Philosophien der Einzelwissenschaften*. Hamburg: Meiner.
- Meibauer, Jörg – Steinbach, Markus (eds.) 2011. *Experimental semantics/pragmatics*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Moravcsik, Edith 2019. Introduction. In: Kertész et al. (eds.) 2019. 1–22.
- Noveck, Ira 2018. *Experimental pragmatics. The making of a cognitive science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Noveck, Ira A. – Sperber, Dan 2007. The why and how of experimental pragmatics. In: Burton-Roberts, Noël (ed.): *Pragmatics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 184–212.
- Noveck, Ira A. – Sperber, Dan (eds.) 2004: *Experimental pragmatics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Penke, Martina – Rosenbach, Anette (eds.) 2007. *What counts as evidence in linguistics?* Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.

- Podesva, Robert J. – Sharma, Devyani (eds.) 2014. *Research methods in linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Popper, Karl 1935: *Logik der Forschung. Zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft*. Wien: Springer.
- Pullum, Geoffrey K. 2007. Ungrammaticality, rarity, and corpus use. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 3: 33–47.
- Rákosi, Csilla 2017. Replication of psycholinguistic experiments and the resolution of inconsistencies. *Journal of Psycholinguistic Research* 46: 1249–1271.
- Rákosi, Csilla 2018. Dealing with the conflicting results of psycholinguistic experiments: How to resolve them with the help of statistical meta-analysis. *Journal of Psycholinguistic Research* 47: 777–801.
- Ruphy, Stephanie 2017. *Scientific pluralism reconsidered. A new approach to the (dis)unity of science*. Pittsburgh: Pittsburgh University Press.
- Sampson, Geoffrey R. 2007. Grammar without grammaticality. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 3: 1–32.
- Sampson, Geoffrey R. – Babarczy, Anna 2014. *Grammar without grammaticality. Growth and limits of grammatical precision*. Berlin, Boston: de Gruyter.
- Schlesewsky, Matthias 2009. Linguistische Daten aus experimentellen Umgebungen: Eine multiexperimentelle und multimodale Perspektive. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 28: 169–178.
- Schönefeld, Doris (ed.) 2011. *Converging evidence. Methodological and theoretical issues for linguistic research*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Schütze, Carson T. 1996. *The empirical base of linguistics. Grammaticality judgments and linguistic methodology*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Schütze, Carson T. – Sprouse, J. 2013. Judgment data. In: Podesva–Sharma (eds.) 2014. 27–50.
- Seuren, Pieter A. M. 2017. *Saussure and Sechehayé. Myth and genius*. Leiden, Boston: Brill.
- Simone, Raffaele 2004. The object, the method, and the ghosts. Remarks on a terra incognita. *The Linguistic Review* 21: 235–256.
- Stefanowitsch, Anatol – Gries, Stephan Th. (eds.) 2006. *Corpus-based approaches to metaphor and metonymy*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Stefanowitsch, Anatol – Gries, Stephan Th. (eds.) 2007. Grammar without grammaticality. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 3. Special Issue.
- Sternefeld, W. (ed.) 2007. Data in generative grammar. *Theoretical Linguistics* 33, No. 3. Special Issue.
- Tsiapera, Maria 1990. Organic metaphor in Early 19th century linguistics. In: Niederehe, Hans-Josef – Koerner, E. F. Konrad (eds.): *History and historiography of linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Tily, Harry – Gahl, Susanne – Arnon, Inbal – Snider, Neal – Kothari, Anubha – Bresnan, Joan 2009. Pronunciation reflects syntactic probabilities: evidence from spontaneous speech. *Language and Cognition* 1: 147–165.
- Turner, Raymond 2017. The philosophy of computer science. In: Zalta, Edward N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/computer-science/>. Letöltve: 2019.04.15.
- Weinberg, Steven 1987. Newtonianism, reductionism and the art of congressional testimony. *Nature* 330: 433–437.
- Winkler, Susanne – Featherston, Sam (eds.) 2009. *The fruits of empirical linguistics. Vol. 2: Product*. Berlin, New York: de Gruyter.